

Marcin Gębski

Zamek w Krewie : historia, zniszczenie i próby ratowania obiektu

Ochrona Zabytków 51/4 (203), 434-437

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZAMEK W KREWIE — HISTORIA, ZNISZCZENIE I PRÓBY RATOWANIA OBIEKTU

Dzieje Polski obfitują w zdarzenia historyczne, które w swej konsekwencji doprowadziły do powstania polskich, czy też wspólnych dla polskiego i innych narodów, obiektów znajdujących się obecnie na terytoriach państw sąsiednich. Wśród nich poczesne miejsce zajmują zabytki budownictwa sakralnego, obronnego i miejskiego, a to dzięki swej monumentalności i formie architektoniczno-przestrzennej łatwej do wychwycenia w otaczającym krajobrazie nawet dla zwykłego turysty. Budowle takie stanowią swoisty rodzaj pomników historii, wzniesionych samym sobie i swoim czasem przez ich budowniczych, dając świadectwo możliwości jednoczenia myśli i sił różnych narodów w interesie jednego, wspólnego państwa. Bezspornie jednym z takich obiektów jest zamek w Krewie, gdzie w końcu XIV w. podpisano unię polsko-litewską, która na kolejne trzysta lat wyznaczyła oblicze i kierunki rozwoju Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Usytuowany w dolinie pomiędzy dwoma łańcuchami bezleśnych pagórków, rozciągającymi się wzdłuż rzeczki Krewianki, zamek zbudowany jest na planie zbliżonym do trapezu. Obecnie jedynie z północy i częściowo ze wschodu otoczony jest strumieniem,

z pozostałych zaś łakami, które dawniej zapewne zalane wodą, zabezpieczały twierdzę od napaści. Pozostałe do dziś mury obwodowe mogły mieć z górą 20 łokci (11,5 m) wysokości¹ i obejmowały znaczną przestrzeń, która zdolna była pomieścić w razie wojny wielką liczbę chroniącej się ludności, wojska i dobytku, a w czasie pokoju obok składów, budynki mieszczące liczną czeladź księcia i administratorów². Twierdze podobne stanowiły typ przejściowy pomiędzy zamkiem całkowicie drewnianym a całkowicie murowanym. Budowle wewnątrz murów były dziełem cieśli i murarzy, a murowane wieże nie stanowiły tu części zasadniczej, choć w przypadku zamku w Krewie to one decydują o jego osobliwości. Oprócz bowiem wieży mniejszej, kryjącej się wewnątrz narożnika południowego, twierdza posiadała w narożniku północnym naprzeciwległą, znacznie większą mieszkalną wieżę książęcą. Wystawała ona gigantycznym blokiem graniastosłupowym na zewnątrz murów obwodowych, flankując w ten sposób ścianę zachodnią i północną, w której zlokalizowana była brama główna zamku. Wnioskując z ocalałych resztek, ciągle jeszcze widocznych podziałów i liczby istniejących kiedyś kondygnacji, można przyjąć, że pierwotna wysokość wieży książęcej wynosiła

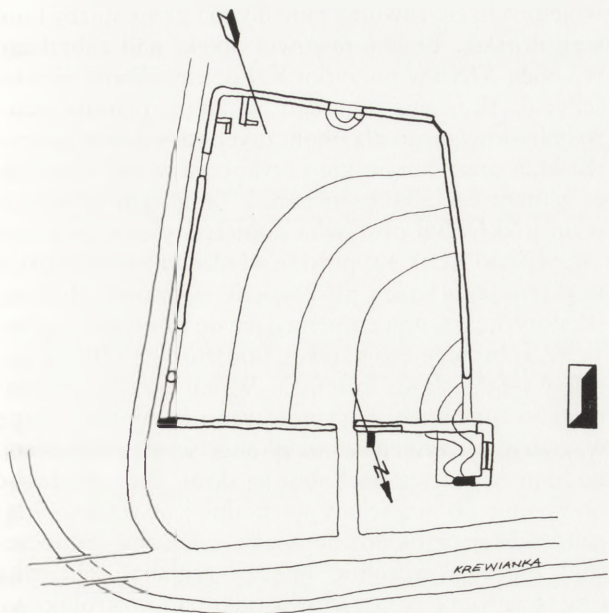

1. Krewo — ruiny zamku. Fot. T. Polak, 1996 r.

1. Krewo — Castle ruins. Photo: T. Polak, 1996

1. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. IV (reprint), Warszawa 1976, s. 666–667.

2. M. Morelowski, *Zarys sztuki wileńskiej z przewodnikiem po zabytkach między Niemnem a Dzwoną*, Wilno 1939.

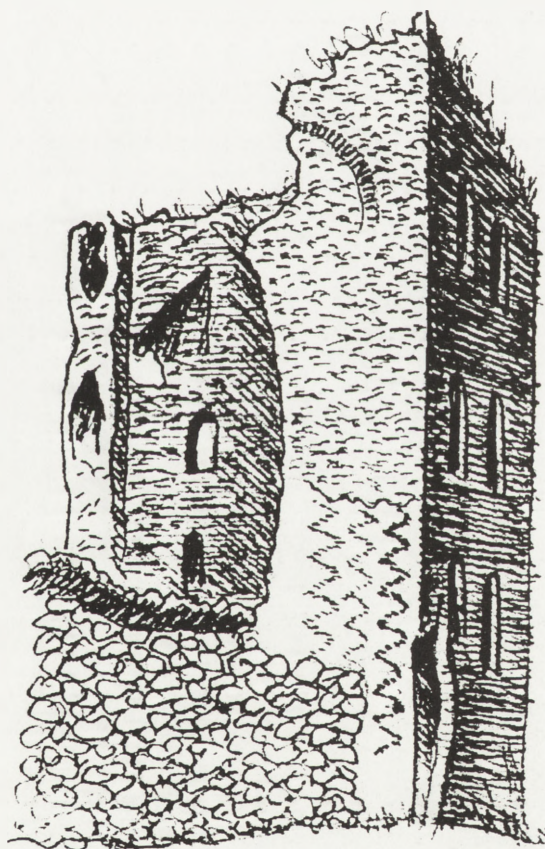
2. Rzut ruin zamku w 1930 r. Przerys autora według rys. W. Dremy
2. Projection of the castle ruins in 1930. Tracing by the author acc. to a drawing by W. Drema

ok. 25 m i służyła nie tylko do obrony, lecz i za mieszkanie rezydujących tu władców.

Ten stołeczny niegdyś zamek księstwa krewskiego z pewnością istniał już w początkach XIV w., albowiem w podziale Litwy dokonany przez Gedymina ok. 1338 r. wraz z całym księstwem przypadł Olgierdowi³. W 1382 r. w głębi wieży północnej zamku dokonał żywota stary bohater i obrońca pogańskiej Litwy, Kiejstut, książę Trok i Żmudzi, bez względu na dostojęństwo tam osadzony i podstępnie uduszony⁴. W rok po tych wypadkach Władysław Jagiełło, zamierzawszy objąć tron Piastów, przyjął tu w sierpniu posłów polskich i węgierskich i zawarł z nimi układ określający warunki, na jakich miał objąć tron Polski. Od 1387 r. w zamku i w całym księstwie krewskim panował najulubieńszy i najzdolniejszy brat Jagiełły — Aleksander Wigunt. Po jego bezpotomnej śmierci w 1391 r., Krewo przeszło na własność wielkich książąt litewskich jako starostwo niegrodowe. Początek XVI w. przyniósł zamkowi zniszczenie z rąk Tatarów, którzy najechali Litwę w latach 1502-1506. Wydarzenie to stało się początkiem końca krótkiej świetności obiektu. Już w następnym dziesięcioleciu budowla była opustoszała, o czym wspomina Herberstein w sprawozdaniu z podróży do Moskwy w roku 1518⁵. Z ko-

lei *Opisanie Zamku w Miasteczku Krewie* zawarte w inwentarzu starostwa krewskiego z 1789 r.⁶ pomija milczeniem obecność wieży północnej, co pozwala przypuszczać, że w owym czasie była już ona w stanie daleko posuniętej ruiny. Również ostatnie dwie wojny światowe nie oszczędziły zamkowi zniszczeń, powodując poważne uszkodzenia strukturalne. W ścianie południowej obiektu wybudowano betonowe bunkry⁷, a na skutek prowadzonego ostrzału artyleryjskiego została rozbita zachowana do tej pory baszta narożna⁸.

Mimo zniszczeń przez długie wieki po wspomnianym najeździe Tatarów zamek był jeszcze ośrodkiem władzy i siedzibą starostwa. W drewnianym budynku stojącym w obwodzie zniszczonych murów mieścił się tzw. ratusz, pozwalający utrzymać zamkową jurysdykcję, o czym świadczą akta okolicznych majątności w zamku krewskim aktykowane i przyznawane po roku 1500⁹.

3. Szkic wieży północnej zamku — stan na koniec XIX w. Rys. W. Drema

3. Sketch of the north castle tower — state at the end of the nineteenth century. Drawing by W. Drema

3. M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana przez...* (reprint), Warszawa 1986.

4. Tamże.

5. S. Herberstein, *Rerum Moscoviticarum commentarii*, Basileae 1551, s. 149, cyt. za S. Lorentz, *Konserwacja ruin zamków w Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, R. 1, 1930, s. 163..

6. S. Lorentz, op. cit.

7. Tamże.

8. J. Wojciechowski, *Co zrobiono w Polsce w zakresie odbudowy, restauracji i konserwacji zabytków sztuki w latach 1919-1929*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, R. 2, 1931.

9. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, s. 667.

4. Ruiny zamku. Fot. T. Polak, 1996 r.

4. Castle ruins. Photo: T. Polak, 1996

5. Ruiny zamku — wieża północna, stan obecny. Fot. M. Gębski

5. Castle ruins — north tower, present-day state. Photo: M. Gębski

W chwili obecnej obiekt znajduje się w stanie zaawansowanego zniszczenia, głównie na skutek naturalnych procesów destrukcji, wspomnianych działań

wojennych, jak również zaniedbania przez służby konserwatorskie. Brak ustawowej opieki nad zabytkami w końcu XIX i w początku XX w. umożliwił niewłaściwe użytkowanie ruin tego zamku jako źródła materiału budowlanego dla okolicznych zabudowań gospodarskich oraz zaorywanie i wykorzystywanie dziedzińca zamkowego jako pastwiska¹⁰. Tamę tym niewłaściwym praktykom postawiła dopiero opieka, jaką roztoczyły nad zamkiem polskie władze konserwatorskie w pierwszych latach po I wojnie światowej. Jedyne, jak dotychczas, prace zmierzające do ratowania zachowanej substancji zabytkowej, podjęto w 1930 r. z inicjatywy Stanisława Lorentza. W ich trakcie podmurowano fundament i wymurowano kamienną skarpę w celu podtrzymania wychylonej ściany północnej. Podmurowano też wschodni jej skraj, doprowadzając nowy mur do lica ściany wschodniej. Związano ścianami odstającą okładzinę wieży, zalewając jednocześnie zaprawą szelinię między ceglaną oblicówką i mięszmem muru. Częściowo odkopano ostrołukowy otwór wejściowy w ścianie zachodniej, jak również podmurowano skarpowo resztki północno-wschodniej ściany wieży i wypełniono wyrwę w ścianie północno-zachodniej¹¹. Ponadto z silnie postrzępionej korony murów usunięto leżące luźno kamienie i wylano betonową płytę dociskową.

Przeprowadzone prace pozwoliły na zachowanie do dnia dzisiejszego czytelnej bryły założenia i zabezpieczyły częściowo mury wieży i ścian zamku. Niestety, jakkolwiek były one jak na ówczesne czasy zakrojone na szeroką skalę, to nie posiadały kompleksowego charakteru, a były jedynie doraźną próbą ratowania zagrożonej substancji zabytkowej. Tym bardziej pilna stała się w dzisiejszej dobie potrzeba powrotu do problemu zabezpieczenia i być może częściowej rekonstrukcji zamku w Krewie. Pierwsze kroki zmierzające do realizacji tego zadania podjęto w 1991 r. powołując do istnienia polsko-białoruską misję badawczo-naukową w zamku w Krewie. Powstała ona na mocy protokołu o współpracy, zawartego pomiędzy Ministerstwem Kultury i Sztuki Rzeczypospolitej Polskiej i Ministerstwem Kultury BSRR na lata 1991-1992. Na mocy tych dokumentów Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków w Warszawie i Białoruski Instytut Projektów Restauracji w Mińsku przyjęły plan pracy misji, w zakres którego weszły¹²:

1. Przeprowadzenie kwerendy archiwalnej dotyczącej budowy zamku w Krewie oraz historii zamku.

2. Zapoznanie się z dotychczasową działalnością konserwatorską.

3. Zapoznanie się z wynikami badań archeologicznych, prowadzonych przez stronę białoruską.

4. Wykonanie ekspertyzy statyczno-konstrukcyjnej ruin zamku wraz z koncepcją zabezpieczenia.

10. S. Lorentz, op. cit.

11. Tamże.

12. Plan pracy na rok 1991 Polsko-Białoruskiej Misji Badawczo-Naukowej w Zamku w Krewie — niepublikowany maszynopis umowy z 2 V 1991 r.

5. Wykonanie inwentaryzacji zamku metodą fotogrametryczną.
6. Wykonaniu metodą klasyczne inwentaryzacją węzłów technicznych budowli.
7. Wstępna analiza rozwoju zamku, rozwarstwień budowli.
8. Analiza użytego materiału budowli.
9. Analiza urządzeń techniczno-obronnych zamku.
10. Wykonanie dokumentacji fotograficznej zamku.

Niestety, i tym razem historia nie okazała się łaskawa. Na skutek przemian ustrojowych na Białorusi, a co za tym idzie zmian w obrębie polityki wewnętrznej tego kraju, zdołano jedynie dokończyć badania archeologiczne w wieży północnej zamku. W uzupełnieniu tych prac, w 1992 r. grupa studentów Wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach, o specjalizacji Remonty Budynków i Konserwacja Budowli Zabytkowych, pod kierunkiem prof. dr. hab. inż. Tadeusza Polaka, dokonała w ramach wakacyjnych praktyk zawodowych aktualizacji inwentaryzacji fotogrametrycznej z 1986 r. z analizą wątków i rozwarstwień budowli. Przekazane stronie białoruskiej wyniki tych prac miały być pomocą do opracowania koncepcji restauracji wieży północnej zamku i jej adaptacji na pomieszczenia muzealne.

Lata następne nie przyniosły dalszych działań zmierzających do przeprowadzenia niezbędnych prac budowlanych, choćby zabezpieczających najbardziej narażone na zniszczenie fragmenty konstrukcji zamku. Pociągnęło to za sobą dalszą dewastację substancji zabytkowej. Przede wszystkim wpłynęło na ciągle zmniejszanie się grubości ścian pod betonową płytą dociskową na skutek erozyjnego działania wód opadowych. Przyczyniło się również do osuwania się

6. Ostrolukowy otwór wejściowy w ścianie zachodniej. Fot. M. Gębski
6. Ogival entrance in west wall. Photo: M. Gębski

materiału konstrukcyjnego z korony ścian wieży północnej z powodu braku jakiegokolwiek jej zabezpieczenia.

W chwili obecnej zamek został po raz kolejny pozostawiony samemu sobie. Dalsze zaniedbanie opieki konserwatorskiej doprowadzi z pewnością do całkowitej jego ruiny i zatarcia formy architektoniczno-przestrzennej. Jest to tym smutniejsze, że choć okres jego świetności nie był zbyt długi, to jednak niewątpliwie obiekt ten ma swoje stałe miejsce w historii państwa polsko-litewskiego i już tylko z tej racji godny jest poświęcenia mu wielkiej uwagi w zakresie utrzymania i zabezpieczania przed całkowitym zniszczeniem i zapomnieniem, tak aby i następne pokolenia miały szansę naocznie przekonać się o jego walorach.

Krewo Castle — History, Damage and Attempts at Salvaging the Object

At the end of the fourteenth century Krewo Castle was the scene of the signing of the Polish-Lithuania Union act. The author recalls historical facts associated with the object, describes the destruction of its walls during the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century, and discusses preservation conducted after 1930 upon the initiative of Prof. Stanisław Lorentz.

At present, the former castle of the duchy of Krewo is a ruin. A Polish-Belarusian research-scientific mission, established in the castle in 1991, defined the range of work connected with the protection and possible partial reconstruction of a fragment of the building. Unfortunately, transformations of the political system in Belarus interrupted earlier planned activity.